

OSVRT NA OBOSTRANA DEJSTVA NA SEKTORU 3. DIVIZIJE U BICI NA SUTJESCI*

Nemci su bili vrlo dobro obavješteni o grupisanju i namerama Glavne operativne grupe u prvoj polovini maja 1943. godine pa se može reći da je operacija »švarc« bila projektovana i pripremljena u najvećoj tajnosti, veoma sistematski i pedantno. Prikupljenost i ofanzivan raspored naših osnovnih snaga prema Limu, izvornom delu Tare i Morače, kao i ostvareni početni uspesi na drinskom pravcu do 19. maja, pružali su povoljne uslove da se nameravano operativno okruženje naših snaga izvede sa obuhvatne osnovice: Mostar — Trebinje — Nikšić — Podgorica — Andrijevisa — Berane — Pljevlja — Goražde — Kalinovik u relativno kratkom vremenu i da se zatim pređe na postepeno nabacivanje prema trouglu Tara — Piva — Durmitor, na prostor na kome je bilo projektovano taktičko stezanje i uništenje naših snaga.

Dejstvima 1. nemačke brdske i 369. legionarske divizije, uz postepeno primicanje ostalih snaga prema gornjoj Drini, donjim tokovima Pive i Sutjeske, a na jugu i jugozapadu prema Komarnici i gornjem toku Pive neprijatelj je uspeo da Glavnoj operativnoj grupi priredi puno operativno iznenađenje u vreme kada su njene glavne snage bile usmerene na produženje ofanzivnih dejstava prema istoku.

Tek na osnovu ostvarenih početnih uspeha 1. brdske i 369. legionarske divizije i njihovog sve jačeg pritiska prema Drini, Čehotini i Tari, kao i podataka dobivenih od Glavnog štaba Hrvatske, Vrhovni štab je 18. maja došao do zaključka da je u toku neprijateljska operacija širih razmera, koja ima za cilj okruženje naših snaga na ovom prostoru. Istog dana obustavljen je pripremljeni napad na Kolašin i pojačan front Drinske operativne grupe u donjem toku Tare i Čehotine prema Drini.

Ova odluka Vrhovnog štaba predstavljala je prvu meru u momentu kada je postalo jasno da dalje nadiranje prema istoku ne dolazi u obzir, već da treba pristupiti rešenjima koja bi vodila izbegavanju okruženja i izvlačenja naših snaga ispod udara neprijatelja pod što povoljnijim uslovima.

Međutim, s obzirom na sve jači pritisak neprijatelja prema Tari, mogućnosti u tom pogledu nisu bile velike. Složena operacija prelaska iz ofanzivnog u defanzivan raspored i pregrupisanje snaga prema prostoru Foča — Čelebić — ušće Tare uz uporedna protivdejstva za usporavanje neprijateljskog nadiranja i obezbeđenja manevarskog prostora karakterišu dejstva naših jedinica od 23. maja na ovom prostoru.

* Skraćena verzija iz rukopisa u radu *Struktura i taktika jedinica NOVJ u prvoj polovini rata*. Faktografski podaci su korišćeni iz knjiga: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945* (II izdanje Vojnoistorijskog instituta) — knjiga I i *Zbornik Sutjeska*, knjiga I, izdanje VIZ-a 1958. god.

Pravac prema Foči pružao je u datoj situaciji povoljne operativne izgleda za proboj i izvlačenje naših jedinica. Jačina neprijateljskih snaga koje su se već nalazile ili bile orijentisane prema levoj obali gornje Drine nije bila utvrđena, ali je bilo poznato da sa zapada prema ovom području nisu nadirale jače neprijateljske snage. Prisustvo najvećeg dela snaga Glavne operativne grupe na prostoru Tara — Čehotina — Lim pružalo je mogućnost relativno lakše preorijentacije jedinica i Centralne bolnice i uspešan prodor Glavne operativne grupe prema severozapadu na širok i operacijom još nezahvaćen prostor Zelengore, Jahorine, Treskavice i Bjelašnice.

Međutim, pokušaj proboja na ovom pravcu, izveden pod komandom štaba 1. proleterske divizije u toku 24. i 25. maja, i pored delimičnih rezultata završio se neuspešno,¹ pa je vrhovni komandant već 26. maja doneo odluku da se proboj osnovnih snaga izvrši na najslabije poseditom delu obruča pravcem: Vučevo — Sutjeska — Zelengora, na sektoru nemačke 118. divizije, i još istog dana preduzeo mere radi zahvatnja šireg mostobrana na Sutjesci.

Donji tokovi Tare, Pive, Sutjeske i gornji tok Drine, kao i planinski masivi Durmitora, Maglića i Zelengore za Glavnu operativnu grupu ovom odlukom dobili su ogroman, upravo presudan značaj. Pri ovome posebnu važnost u pogledu izvršenja nameravanog manevra dobio je masiv Maglića, odnosno njegov ogranak Vučevo, koji se u vidu platoa nadvio nad sastavom Pive, Tare i ušćem Sutjeske u Drinu, i svojim položajem predstavlja pivo-oslonac za bilo kakva ofanzivna ili defanzivna dejstva u međurečju Tara — Piva — gornja Drina — donja Sutjeska.²

Novom odlukom da se proboj izvrši preko Sutjeske značaj Vučeva je još više porastao. Izbijanje naših delova 22. maja na Vučevo i njegovo držanje upravo je i omogućilo njeno donošenje i obezbeđivalo slobodu manevra naših snaga na ovom pravcu. Ali odvajanje naših snaga od neprijatelja, naročito zbog potrebe stvaranja vremena i prostora za prebacivanje Centralne bolnice preko Tare, nije se moglo odvijati onim tempom koji je data situacija nalagala. Morale su se uz skraćivanje fronta izvlačiti pod borbom jedinica za jedinicom, postupno prebacivati preko Tare i orijentisati prema Vučevu. Ovo je pored izuzetno teško prohodnog zemljišta još više komplikovalo ovu i inače složenu operaciju, dovelo do gubitka vremena i znatno usporilo grupisanje snaga na pravcu nameravanog proboja.

¹ 118. divizija i 4. lovačka domobranska brigada uspele su da ubacivanjem svih rezervi konsoliduju položaje na desnoj obali Drine. Nabacivanje 7. banijske divizije i 3. dalmatinske brigade preko Čehotine i uspostavljanje mostobrana na njenoj levoj obali kod Graca, izvršeno od strane 369. divizije, ukazivali su na osetnu promenu situacije na našu štetu i potrebu drugog rešenja.

² Vrhovnom komandantu nije izmakao iz vida ovaj njegov značaj. Još u vreme prekida ofanzivnih dejstava i preorijentacije naših snaga prema severozapadu, Drinskoj operativnoj grupi je bilo naredeno da deo snaga postavi na Vučevo, ali ovo, zbog nedostatka snaga u izmenjenoj situaciji, nije moglo da bude izvršeno. Naredenje od 20. maja da se dva bataljona 2. proleterske brigade sa sektora Nikšić prebace na Vučevo jasno ukazuje na značaj koji je vrhovni komandant pridavao Vučevu, kao osloncu i zaštiti boka još u toku pripremanog pokušaja proboja južno od Foče.

Ali i neprijatelj je izgubljeno vreme, kao posledicu početnih propusta na zapadnopivskom pravcu, osećao do kraja bitke. Mada mu je sporo grupisanje naših snaga prema Sutjesci donekle omogućilo da, iako sa zadocnjenjem, usmeri deo snaga prema Sutjesci, Magliču i donjem toku Pive, otvorena breša na Sutjesci, nedovoljna dubina operativnog obruča na novom težištu bitke i slaba obaveštenost o situaciji na ostalim sektorima imale su za posledicu parcijalno ubacivanje snaga prema prostoru koji je operativno i taktički na početku bitke bio zanemario.

Zbog toga od 27. maja na ovom planinskom, besputnom prostoru, ispresecanom strmim i dubokim kanjonima Tare, Pive i Sutjeske, besni bitka za vreme i prostor, puna dinamike i neočekivanih obrta za obe strane. Pri ovome prednost u pogledu vremena i prostora često je oscilirala na jezičku vage, ali nikada toliko izrazito da bi jednoj strani obezbedila preimućstvo i uslove za najpovoljnije rešenje. Nedostatak vremena obe strane su do konca ozbiljno osećale i tek na kraju, zbog grubih grešaka neprijatelja u upotrebi snaga na težištu bitke, vreme je konačno prevagnulo na stranu Glavne operativne grupe.

Potpuno zatvaranje obruča neprijatelj je ostvario samo u odnosu na 3. diviziju, zaštitnicu naših snaga i Centralnu bolnicu u njihovom proboju na Sutjesci.

I

Treću udarnu diviziju početak neprijateljske ofanzive zatekao je u izvršavanju zadatka (koji joj je vrhovni komandant na sastanku komandanta divizije u s. Donje Kruševo 7. maja bio postavio), tj. u aktivnoj odbrani slobodne teritorije sa juga i zaštiti južnog boka osnovnih snaga Glavne operativne grupe u njenom nadiranjju prema Limu.³

Duboki prodor 5. crnogorske brigade prema Nikšiću, pretrpljeni gubici na Javorku i kod Bioča, neizvesnost u pogledu naših daljih namera i neprekidna, naročito noćna aktivnost jedinica divizije prema Gacku, Avtovcu i Podgorici stvorili su kod Italijana i četnika utisak da predstoje šira ofanzivna dejstva Glavne operativne grupe na celom ovom prostoru, pa su se uglavnom ograničili na zaštitu garnizona i prilaza ka njima.

Početcem neprijateljskih ofanzivnih dejstava prema 1. i 2. proleterskoj diviziji Vrhovni štab je upozorio štab divizije na budnost i naredio da se divizija, u slučaju napada, uporno brani, naročito na pravcima Nikšić — Šavnik i Gatačko polje — Pivska župa.

³ Raspored i zadaci jedinica 3. divizije bili su:

10. hercegovačka sa jednim bataljonom 1. dalmatinske bila je podeljena u dve grupe:

prva grupa sa prostorije Lebršnik — Ravno zatvarala je pravce prema s. Izgori, a druga sa prostorije Miljkovac — Bajovo Polje — Javorak zatvarala je pravac od Golije, Duge i Gornjeg Polja ka dolini r. Komarnice.

5. crnogorska brigada sa šire prostorije Lukovo zatvarala je pravac Nikšić — Šavnik.

1. dalmatinska brigada sa prostorije Dragovoljići — Oblatno — Zagrad zatvarala je pravac ka Nikšićkoj župi.

Vrlo malo je urađeno na oživljavanju terenske obaveštajne službe, koja je do dolaska divizije na ovu prostoriju bila potpuno uništena. Za ovo su postojale sve objektivne mogućnosti. Duže bavljenje u neposrednoj blizini Nikšića, velikog garnizona u kojem se nalazio i štab italijanske divizije »Ferara«, kao i velik broj simpatizera NOR-a u samoj varoši, pružali su mogućnosti da se prikupe podaci o neprijatelju i njegovim namerama, naročito posle iznenadnog dolaska nemačke 7. SS-divizije u Nikšić, koji je bio nepovoljno primljen od strane italijanskih jedinica.

Dolazak 7. SS-divizije u Nikšić i upućivanje dela njenih snaga prema Podgorici u prvo vreme su ocenjeni od štaba divizije kao pokret prema Albaniji, pa je u tom smislu izveštavan i Vrhovni štab. Ovo je donekle odstranilo pažnju i predviđanja štaba u odnosu na tek otpočeta neprijateljska dejstva na pravcu Gacko — Ravno — Pivski Manastir.

Nešto kasnije, verovatno u vreme donošenja odluke o pokušaju proboja južno od Foče, Vrhovni štab je ukazao štabu divizije na važnost odbrane leve obale Pive, posebno pravca s. Krstac — Goransko i ušće reke Vrbnice u Pivu — s. Miloševići i značaj prelaska kod Plužina i Pivskog Manastira.⁴

Nabacivanje 10. i 7. brigade na desnu obalu i izbijanje neprijatelja 27. maja na levu obalu Pive, na odseku Pivski Manastir — Plužine imalo je a moglo je imati i mnogo nepovoljnije posledice. Zatvaranje prelaza na ovom odseku ne samo što je lišilo Glavnu operativnu grupu mogućnosti da se delom snaga probije ovim pravcem već je i pravac koji iz rejona Plužina levom obalom Pive preko Javorca (Mratinjskog) izvodi u Mratinje ostao potpuno otvoren.

Ovako nepovoljan obrt situacije na ovom, u datom momentu izuzetno važnom, pravcu nastupio je upravo u vreme donošenja i sprovođenja odluke vrhovnog komandanta za proboj preko Sutjeske. Na prelaz kod Mratinja su bile orijentisane naše snage koje su imale zadatak da obezbeđuju levi bok glavnih snaga u daljem pokretu prema Sutjesci. Zbog toga je i Vrhovni štab naredio da se ove dve brigade obilazno desnom obalom preko Mratinja hitno vrate na levu obalu Pive, a štabu 2. a zatim 3. divizije da odbace neprijatelja i deblokiraju zahvaćene prelaze.

Ova situacija mogla se verovatno izbeći da je štab 3. divizije — budući da je bio upoznat sa značajem ovog pravca, pri postavljanju zadatka 10. hercegovačkoj brigadi, koja je pravac prema Pivi zatvarala sa tri bataljona — ukazao štabu brigade i na važnost pravca koji preko Javorca izvodi prema Mratinju i da je naredio da se u slučaju prinudnog povlačenja izvuče bočno, posledne Javorak i zatvori pravac prema Mratinju. Najkasnije je to trebalo uraditi prilikom pojačanja ovog pravca 7. krajiškom brigadom.

Vrhovni štab je radiogramom naredio štabu 2. proleterske divizije da 7. krajišku brigadu uputi najkraćim pravcem: Šavnik — Pivski Ma-

⁴ Naređenje VŠ od 20. maja 2. proleterskoj diviziji da odmah uputi 7. krajišku brigadu na levu obalu Pive radi pojačanja grupe bataljona 10. hercegovačke brigade na pravcu Avtovac — Ravno ukazuje na značaj koji je pridavan ovom pravcu u vezi sa eventualnim njegovim korišćenjem za proboj dela snaga Glavne operativne grupe i ranjenika.

nastir — Ravno, ne upuštajući se u taktičke detalje, jer za to nije imao ni vremena ni mogućnosti. Štab 3. divizije je trebalo da ukaže na značaj Javoraka (Mratinjskog) i da uskladi dejstva ovih brigada na ovom prostoru. Najbolje bi verovatno bilo da je štab divizije predložio Vrhovnom štabu da se 7. krajiška brigada obilazno, desnom obalom Pive, prebaci na pravac Javorak — r. Vrbica i stavi privremeno pod komandu štaba 10. hercegovačke brigade, koji se na ovom pravcu nalazio već duže vremena i dobro poznao zemljište i situaciju. Oslonac na Javorak — na kome je trebalo ostaviti jedan bataljon, koji bi pored obezbeđenja boka služio i za prihvatanje u slučaju odstupanja — omogućio bi dublju, aktivniju i elastičniju odbranu, naterao neprijatelja na opreznost, a u slučaju povlačenja omogućio da se bar deo jedinica sa prihvatom povuče prema Javorku.

Insistiranje štaba divizije na upornoj odbrani pravaca prema Plužinama i Pivskom Manastiru zbog njihove kratkoće u odnosu na divlji kanjon Pive za ledima (oko 15 km vazdušne linije), ne samo da nije bilo realno nego je ove brigade unapred orijentisalo isključivo na odbranu prelaza kod Plužina i Pivskog Manastira.

Kada se imaju u vidu napori koji su morali biti uloženi radi obezbeđenja prelaza kod Mratinja i levog boka jedinica u pokretu preko Vučeva, vidi se da je ovaj taktički propust mogao imati dalekosežne posledice i presudan operativni značaj za Glavnu operativnu grupu u celini, da nije 7. krajiška brigada (40 boraca njenog 1. bataljona) 30. maja spasila situaciju u poslednji čas.

Organizacija odbrane i dejstva jedinica divizije na glavnom pravcu neprijateljskog napada prema Šavniku i Komarnici izvođeni su pod punim uticajem štaba divizije, koji se nalazio na težištu odbrane i ovim dejstvima neposredno rukovodio.

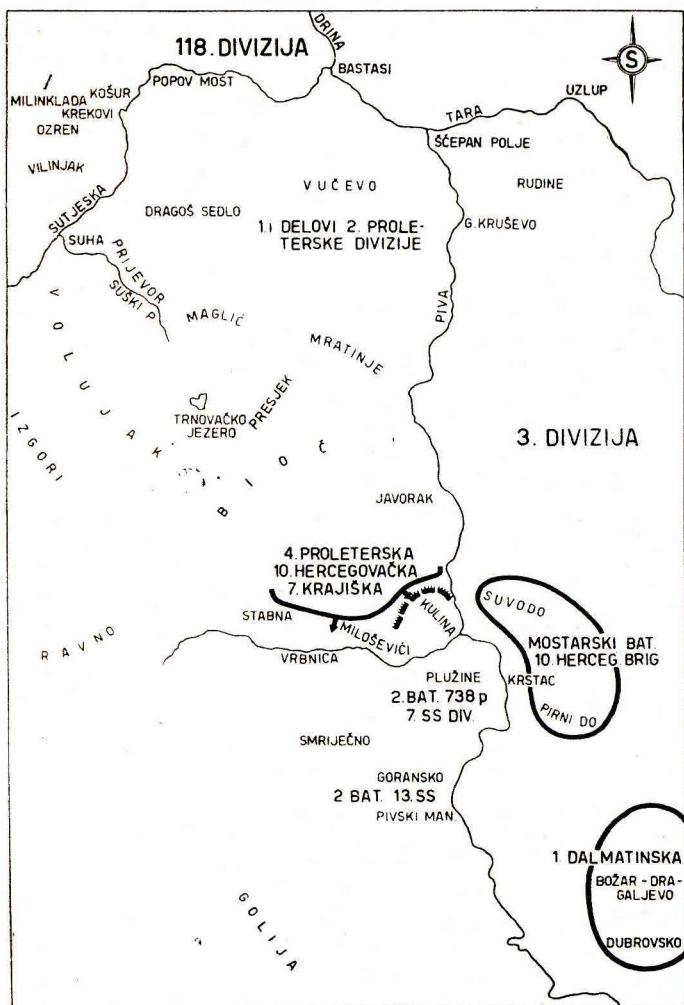
Odbrambena dejstva bila su veoma aktivna i elastična, a prema zahtevima situacije na pojedinim odsecima i tačkama vrlo uporna. Vešto su korišćene zemljišne linije i tačke radi kanalisanja i usporavanja neprijateljskog nadiranja; blagovremeno su sprečavani neprijateljski napori u svrhu izmanevarisanja odbrane naših jedinica na pojedinim pravcima. Izvedeno je vrlo umešno blagovremeno sužavanje fronta kada je situacija to nalagala, prebacivanje jedinica sa prihvatom sa linije na liniju i konačno na desnu obalu Komarnice. Rukovođenje ovim dejstvima od strane štaba divizije, štabova brigada i bataljona i upornost jedinica u izvršenju postavljenih zadataka u odnosu na višestruko nadmoćnog neprijatelja mogu se zaista uzeti kao obrazac naše taktike i borbene prakse u izvođenju aktivne manevarske odbrane u uslovima planinskog zemljišta i izrazite neprijateljske nadmoćnosti.

Žestoki otpor jedinica 5. crnogorske, 1. dalmatinske i južne grupe bataljona 10. hercegovačke brigade naveli su neprijatelja na zaključak da se radi o znatno jačim snagama na ovom prostoru, zbog čega je po zauzimanju Šavnika i izbijanju na Komarnicu pristupio konsolidaciji dostignutih linija i obimnim pripremama za nastavak dejstava prema Durmitoru.

Izbijanje 7. SS-divizije na Komarnicu palo je upravo u vreme kada je nemačka komanda najzad uvidela nameru naših glavnih snaga da se

probiju preko Sutjeske i Zelengore i u vezi sa time je izvršila određene korekcije u svom operativnom planu.⁵

Težište bitke pomereno je na severozapad prema Sutjesci i Zelengori. Otuda do 7. juna i slabija aktivnost neprijatelja prema Tari, Dur-



SKICA BR. 1 — PROTIVNAPAD 3. DIVIZIJE 31.5./1.6.1943. g.

mitoru i Komarnici. Nemačko komandovanje je izgleda računalo da do toga vremena potpuno zatvori Sutjesku, posle čega je trebalo da otpočne taktičko stezanje i uništenje naših snaga na prostoru Tara — Durmitor — Piva — Maglić — Sutjeska.

⁵ 7. SS-divizija izvučena je u toku 1. i 2. juna sa Komarnice i kamionima prebačena na prostoru Gacko — Čemerno, a odatle orijentisana na pravac Maglić — Sutjeska, dok je projektovani napad prema Durmitoru privremeno odložen do zatvaranja obruča na Sutjesci. Položaje ove divizije primila je italijanska divizija »Ferara«, a 1. brdska divizija se preko Sinjajevine sporo kretala prema Durmitoru.

Štab 3. divizije je već 31. maja po naređenju Vrhovnog štaba preuzeo i rukovođenje dejstvima na pivskom pravcu. Time je diviziji bila poverena zaštita južnog boka naših glavnih snaga od južnih ograna Durmitora i izvora Komarnice do Maglića zaključno, s tim što je zadatak jedinica divizije na desnoj obali Komarnice i Pive ostao i dalje defanzivan: zatvaranje prelaza na ovim rekama i usporavanje neprijateljskog nadiranja prema Durmitoru. Zadatak na levoj obali Pive trebalo je rešiti ofanzivno odbacivanjem neprijatelja prema jugozapadu i otvaranje pravca: Krstac — Plužine — Miloševići — Stabna — Izgori — Grab — prema Sutjesci i pravca: Pivski Manastir — Goransko — Golija — prema Hercegovini.⁶

Rezultat ovog napada bio je negativan, pa je dalje držanje i odbrana Vučeva, jedinog oslonca naših snaga na levom boku, do kraja bitke visila o koncu.

Mada se u vreme preduzimanja ovoga napada nije znalo kada će neprijatelj otpočeti napad prema Durmitoru niti jačina njegovih snaga koje su uspele da zahvate levu obalu Pive na odseku Goransko — Plužine, štab divizije bio je uglavnom upoznat sa situacijom na desnoj obali Pive i Komarnice, što mu je pružalo dovoljno osnova da sagleda situaciju i na ovom pravcu, izvede zaključke i nađe odgovarajuće rešenje za izvršenje dobivenog zadatka.

Elementi situacije 31. maja bili su sledeći:

Slaba aktivnost neprijatelja na celom prostoru Tara — Durmitor — Komarnica — gornji tok Pive ukazivala je da neprijatelj privremeno nije jače zainteresovan za međurečje Tara — Piva. Sporo primicanje 1. brdske divizije preko Sinjajevine prema Durmitoru (iako je ovaj prostor posle odlaska 2. dalmatinske brigade ostao nekontrolisan) išlo je u prilog ovog zaključka.

Pomeranja i izvlačenja jedinica 7. SS-divizije sa Komarnice prema Šavniku i Nikšiću i primicanje italijanskih trupa naveli su na zaključak da se radi o smeni neprijateljskih jedinica, a time i o izvesnom zastoju neprijateljskih dejstava na ovom pravcu.

Jačina neprijatelja na odseku Goransko — Plužine nije bila poznata, ali se moglo zaključiti da nije bila velika, s obzirom na to da je glavnina 7. SS-divizije do tada bila angažovana prema Komarnici i Šavniku. Borbe koje je u toku 30. i 31. maja na ovom pravcu vodila 7. krajiška brigada, uvodeći u borbu svoje bataljone po meri pristizanja, i činjenica da je uspela da održi Javorak također su ukazivale da se ne radi o jakim neprijateljskim snagama. U vezi sa tim moglo se smatrati da će angažovanjem u napadu naše tri brigade biti postignuta nadmoćnost na ovom pravcu.

Ovakva procena situacije verovatno bi ukazala da postoji realna mogućnost da se frontalni napad pravcem: Javorak — r. Vrbnica — Goransko kombinuje sa napadom ili bar jačim demonstracijama naših jedinica sa desne obale Pive i to kako pravcem: Plužine — Krstac,

⁶ Prema naređenju Vrhovnog štaba, trebalo je da jedinice, prebačene na ovaj pravac, pod rukovodstvom štaba 3. divizije, preduzmu napad opštim pravcem: Javorak (Mratinjski) — r. Vrbnica sa zadatkom da se neprijatelj odbaci ka jugozapadu i deblokiraju zahvaćeni prelazi na odseku Pivski Manastir — Plužine.

tako i pravcem Pivski Manastir — Goransko — Smriječno u vreme kada neprijatelj napadom naših jedinica na levoj obali Pive bude potpuno angažovan prema Vrbnici.⁷

Mada je deo štaba divizije stigao tek 31. maja na ovaj pravac i uz to imao teškoće u održavanju veze (kuriri su se prebacivali preko Pive kod Mratinja), ipak je bilo vremena da se napad (demonstracije) sa desne obale Pive pripremi za noć 1/2. juna, tj. jedan dan posle početka napada na levoj obali. Ovo vreme je potpuno odgovaralo pošto su se najbolji rezultati dejstava sa desne obale mogli i očekivati u vreme punog neprijateljskog angažovanja prema r. Vrbnici.

Frontalni napad tri brigade (4. proleterska, 10. hercegovačka i 7. krajiška) noću 31. maja na 1. juni, koji je produžen i celog sledećeg dana, završio se samo delimičnim uspesima.⁸

2. juna na ovom pravcu bila su angažovana tri neprijateljska bataljona sa odgovarajućom artiljerijom. Zbog toga se produženi napad naših jedinica preduzet u zoru 2. juna pod pritiskom svežih neprijateljskih snaga pretvorio u postepeno povlačenje. Neprijatelj je 3. juna preduzeo opšti napad na ovom pravcu i posle teških borbi uspeo da izbiје na položaje u neposrednoj blizini Javorka. Dostigavši ovu liniju, on je na njoj jednim bataljonom prešao u odbranu, a jedan bataljon uputio preko Bioča na pravac Presjeka — Mratinjsko Jezero, radi uspostavljanja taktičke veze sa delovima upućenim sa zapada prema Volujaku, Magliču i Sutjesci. Delom snaga ponovo je zatvorio prelaze na Pivi i Komarnici, koje je u vezi sa svojom intervencijom prema r. Vrbnici bio napustio ili sasvim oslabio.⁹

Ne može se naravno, sa sigurnošću reći kako bi se razvijao napad naših snaga prema r. Vrbnici, kombinovan sa dejstvima naših jedinica sa desne obale Pive, i kakve bi rezultate doneo. To bi dobrim delom

⁷ Postojale su i mogućnosti za izdvajanje tri do četiri bataljona za takav zadatak. Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade nalazio se na prostoriji Saveta, Piri Do prema prelazima na ušću Vrbnice i Krstacu. 1. dalmatinska brigada (četiri bataljona) na desnoj obali Komarnice do spoja sa 5. crnogorskom brigadom kod Dragaljeva, zbog slabe aktivnosti neprijatelja, bila je uglavnom malo angažovana. U tu svrhu mogao se izvući i jedan, najbliži bataljon 5. crnogorske brigade, koja također nije bila ozbiljnije angažovana.

⁸ Neprijatelj (2. bataljon 738. puka) bio je nabačen na r. Vrbnicu i prema Plužinama, pri čemu je pretrpeo velike gubitke. Ali su i naše jedinice bile premorene borbom i teškim zemljištem; kratka letnja noć 1/2. juna ostavljena je za odmor i predah. To je omogućilo razbijenom nemačkom bataljonu da se sredi i sačeka pojačanja. Taktički uspeh jedne njegove čete na Kulini (k. 1204), koja je i pored učestalih napada delova 7. krajiške brigade uspeła da se održi na svom položaju, mnogo je doprineo ovom sređivanju. Pojačanja su u međuvremenu ubrzo stigla: delom iste noći (2. bataljon 13. SS-puka sa prostorije Goransko — Pivski Manastir) a delom sledećeg dana (1. bataljon istog puka, koji je 1. juna iz Bajovog Polja krenuo ka ovoj prostoriji).

⁹ S obzirom na ovakav rezultat i potrebe situacije na Sutjesci, Vrhovni štab je naredio da se na ovom pravcu pređe u odbranu i u toku noći 2/3. juna sa njega izvukao 4. proletersku brigadu i preko Mratinja uputio ka Sutjesci, a 6. juna i 7. krajišku brigadu. Na ovom pravcu je ostala samo 10. hercegovačka brigada, koja se pod pritiskom neprijateljskih kolona sa zapada razvukla na liniji Javorak — Presjeka — Maglič, i postepeno, pod borbom povlačila prema Prijedoru, ograničivši se prema naređenju Vrhovnog štaba na zatvaranje pravca Maglič — Suha, radi neposrednog obezbeđenja levog boka naših jedinica na Sutjesci.

zavisilo od stepena ostvarenog iznenađenja, početnih rezultata i načina na koji bi neprijatelj reagovao. Ipak se može pretpostaviti da bi neprijatelj bio u velikoj meri iznenađen i da u takvoj situaciji ne bi imao većih mogućnosti za pariranje ovih naših dejstava. U stvari mogao bi postupiti samo na jedan od ova dva načina: i dalje angažovati sve raspoložive snage prema Javorcu (na prelazima je verovatno imao samo manje obezbeđujuće delove) ili — izvući deo već angažovanih snaga i pojačati odbranu prelaza na levoj obali Komarnice i Pive. Ma koji od ova dva načina neprijatelj izabrao, rezultati bi za njega u celini bili negativni, jer bi iznenađenje na boku i pozadini verovatno stvorilo opštu pometnju jedinica i komandovanja, što, pogotovo, s obzirom na noć i teško zemljište ne bi bilo isključeno.

Značajnijim uspehom na ovom pravcu nemačko komandovanje bi bilo i operativno iznenađeno i dovedeno u dilemu o načinu dalje upotrebe glavnine 7. SS-divizije, koja se baš u to vreme kamionima prebacila preko Bileće i Gacka na zapad — prema Volujaku, Magliću i Sutjesci. Nije isključeno da bi, pošto drugih trupa nije bilo pri ruci za intervenciju na ovom prostoru, jedan deo ovih snaga bio ponovo orijentisan na pravac Gacko—Ravno—Piva, što bi oslabilo njegove napore na pravcu Maglić—Sutjeska.

U tom slučaju za Glavnu operativnu grupu bile bi otvorene šire perspektive i manevarski prostor za probijanje divizija divergentnim pravcima na čemu je vrhovni komandant sa puno razloga insistirao.

Neuspeh na pravcu Vrbnice imao je pored ostalog za posledicu da pravci preko Komarnice i izvornog dela Pive nisu više stajali u izgled bilo kakve mogućnosti za organizovano probijanje većih naših snaga. U novonastaloj situaciji izduženi front 3. divizije u vidu klina skoro do Šavnika nije bio operativno opravdan. Već 3. juna, kada se na pravcu Javorak—Vrbnica prešlo na defanzivna dejstva, trebalo je suziti front, jače se nasloniti na padine Durmitora i tešnje povezati sa 3. sandžačkom brigadom, na način kako je to bilo izvršeno dva dana dočnije. Ostavljajući na Komarnici i Pivi jača izviđačka obezbeđujuća odeljenja, izbegao bi se ne samo rizik odsecanja 5. crnogorske i 1. dalmatinske brigade u slučaju brzog prodora 1. brdske divizije prema Durmitoru nego bi se obezbedilo i čvršće komandovanje i veza, prikupljenost jedinica divizije u odnosu na naše ostale snage na Tari, Vučevu i Sutjesci i smanjili gubici od neprijateljske avijacije, koja je ovih dana linijom Komarnice i Pive izbacila velike količine bombi po položajima naših jedinica.

Odluka vrhovnog komandanta od 3. juna u Mratinju o obrazovanju dve grupe, po mom mišljenju, u sve nepovoljnijoj i složenijoj situaciji stajala je u izgled dobitak u vremenu i smanjenje rizika u slučaju neuspeha, bilo kod severne bilo kod južne grupacije. Neprijatelj se na taj način prisiljavao na razvlačenje i angažovanje snaga na širem prostoru, a izbegavalo se nagomilavanje naših snaga i ranjenika na ograničenom prostoru Vučevo—Sutjeska, koji se pod dejstvom svežih neprijateljskih snaga sve više sužavao. Pored toga, postojanje naših dveju jakih grupacija na prostoru Tara—Durmitor—Piva—Sutjeska obezbeđivalo ih je od iznenađenja sa donjeg toka Pive, a neprijatelja bar delimično stajalo u neizvesnost u pogledu naših daljih namera. Postojali

su također izvesni izgledi da će neprijatelj (u težnji da što pre zatvori brešu na Sutjesci i da obruču na Zelengori obezbedi odgovarajuću dubinu) izvući deo snaga sa Tare i time omogućiti južnoj grupi da se cela ili po delovima zajedno sa ranjenicima prebaci u Sandžak. Naposljetku, postojanje dve grupacije nije isključivalo i mogućnost proboja cele Glavne operativne grupe u slučaju da se na Sutjesci stvore za to povoljne okolnosti, pod uslovom da se njihova dejstva saobrazno situaciji povežu po vremenu i prostoru.¹⁰

Na osnovu izveštaja južne grupe o nemogućnosti proboja preko Tare u Sandžak i o pokretima jakih neprijateljskih snaga prema Durmitoru vrhovni komandant je, i pored složene situacije na Sutjesci, usvojio predlog južne grupe da zajedno sa Centralnom bolnicom kreću prema Sutjesci, s tim da se ovaj pokret što više ubrza.

Tek kada je bilo utvrđeno da se proboj i izvlačenje naših snaga uz prethodno proširenje breša na Sutjesci, ne može ostvariti preostalo je još jedino da se obrazovanjem dve grupe smanji rizik i pokuša izvršenje proboja i pod tim, krajnje nepovoljnim uslovima.

Zbog toga i odluke Vrhovnog štaba posle 5. juna koje se odnose na južnu grupu, odnosno 3. diviziju, kao i predloge štaba divizije, treba posmatrati kroz prizmu sve dramatičnije situacije na sektoru Sutjeske i u međurečju Tara—Piva. Nastojanja vrhovnog komandanta da glavne snage izvuče ispod udara i da uporedo sa tim obezbedi bar minimalne uslove za spas ranjenika bili su stalno dejstvujući i prisutni činioci od kojih su najvećim delom zavisile odluke i naređenja Vrhovnog štaba, kako u odnosu na Glavnu operativnu grupu u celini, tako i u odnosu na 3. diviziju. Ova dva protivrečna zahteva date situacije teško su se mogla uskladiti, zbog čega je situacija dobijala sve dramatičniji karakter, pa se u takvim uslovima odluke, naređenja, predlozi i postupci mogu kritički analizirati, samo ako se svestrano uzimaju u obzir svi ovi elementi i faktori.

Već 6. juna, posle neuspeha 1. proleterske divizije da otvori pravac Popov Most—s. Vrbnica i sve jačeg ugrožavanja pravca Bare—Javorak, koji ga je dovodio u pitanje, vrhovni komandant je bio prisiljen da izmeni odluku od prethodnog dana i da naredi da se obustavi svako dalje prebacivanje jedinica i ranjenika preko Pive, a jedinice koje nisu prešle Pivu sa ranjenicima orijentisao na prelaz u Sandžak.¹¹

¹⁰ Ali situacija se već od 5. juna i kod jedne i kod druge grupe znatno pogoršala. Kod severne grupe: napad 1. proleterske divizije u zoru ovog dana sa ciljem da slomi odbranu grupe »Gertler« i proširi brešu na desnom boku od Popovog Mosta nije uspeo. I pored zauzimanja Borovna i Mrkalja na desnoj obali, dobro utvrđeni i branjeni Košur ostao je u neprijateljskim rukama. Nadiranje svežih neprijateljskih snaga na levom boku, od Graba prema Tovarnici, ukazivao je na nameru da se preko Bara, Siljevice i Vilinjaka izmane više tesnac Suha i time ne samo suzi još uvek otvorena breša na Sutjesci nego da se ona i potpuno zatvori. U svom nadiranju sa zapada neprijatelj je izbijanjem pred liniju: Konjska Lastva — Presjeka — Mratinjsko Jezero sve više ugrožavao Vučevo.

¹¹ Došlo se do zaključka da će za prelaz preko Sutjeske ostati jedina staza: Tjentište — s. Krekovi — Milinklada i to za neizvesno, kratko vreme. Pošto je 7. banijska divizija već bila prešla Pivu, ovo naređenje odnosilo se u stvari samo na 3. diviziju i ranjenike. Južna grupa praktično više nije postojala, ostao je samo uvećani štab 3. divizije, koji je od tada sva svoja dejstva i postupke podredio spasu ranjenika, koji su mu povereni.

Ovo naređenje, primljeno 7. juna ujutru, dovelo je diviziju i ranjenike, s obzirom na opšti napad neprijatelja prema Durmitoru, u kritičan položaj. Uslova za prebacivanje pojedinih bataljona preko Pive i Komarnice na Goliju nije bilo.¹²

Za prelaz preko Tare i prebacivanje na pl. Ljubišnju na osnovu naređenja Vrhovnog štaba, štab divizije je uzeo u obzir samo prelaz kod ušća r. Sušice u Taru, prema s. Vranovini na desnoj obali. Ovo iz razloga što je prelaz kod Tepaca prisustvom grupe »Ludviger« bio ugrožen, a prelaz kod Uzlupa u donjem toku Tare bio skoro pod neprekidnim dejstvom neprijateljske artiljerije sa desne obale. Zahvatanje ovog prelaza i stvaranje mostobrana prema s. Vranovini bilo je povereno 1. dalmatinskoj brigadi, koja je ovo pokušala da izvrši u toku noći 7/8. juna, ali bez uspeha.

Pošto se ponekad (na osnovu raspoložive neprijateljske dokumentacije o mestu, jačini i rasporedu neprijateljskih snaga na desnoj obali Tare) dolazi do zaključka da je 7. i 8. juna postojala mogućnost prelaza preko Tare na nekoliko mesta između Uzlupa i Levertare i prebacivanja 3. divizije i ranjenika na pl. Ljubišnju, smatram da će biti od interesa da se na situaciji na Tari u toku ova dva dana i na mogućnost prelaza detaljnije zadržimo.

Pl. Ljubišnja, deo vododelnice u međurečju Čehotina—Tara, izbrazdana je većim brojem staza i ne predstavlja nikakvu ozbiljniju prepreku, naročito za brdsko-planinske formacije.

Tara, najdivljija reka na ovom prostoru, sa strmim i do 1.000 m dubokim kanjonom prelazna je samo kod Đurđevića Tare, Levertare, Tepca, ušća Sušice i Uzlupa. Za razliku od Pive, Tara je na desnoj obali na delu od Vranovine do Šćepan Polja izukršтана stazama zaključno sa pl. Ljubišnjom, dok je ostatak Tepca—Vranovina u dubini nekoliko kilometara najvećim delom otkriven i neprohodan.

Zbog toga je za neprijatelja, posle povlačenja naših jedinica na levu obalu, najinteresantniji deo Tare bio odsek od Orošja do sastava sa Pivom (Šćepan Polje), jer je on, uključujući gornji tok Drine, ulazio u sklop operacije za sprečavanje opšteg prodora naših jedinica preko Sutjeske i Zelengore na sever. Ostali deo Tare, zaključno sa Levertarom, bio je za njega interesantan samo u pogledu sprečavanja eventualnog prelaza naših jedinica na desnu obalu. S obzirom na ograničen broj prelaza preko divljeg kanjona neprijatelj je mogao Taru na ovom delu kontrolisati malim snagama, pa i jačim zasedama.¹³

¹² Divizija je 5. juna skratila front i naslonila se na Durmitor, prema kojemu su krenule sa istoka i juga jake neprijateljske snage. 5. crnogorska i 3. sandžačka brigada već su vodile borbe sa prednjim neprijateljskim delovima pred linijom: Pirni Do — Plitki Do — Todorov Do — Motički Gaj — Bosača — Nagorje; 1. dalmatinska brigada bila je na osnovu ranijeg naređenja prikupljena na Rudinama radi prelaza preko Pive. Bilo je jasno da će višestruko nadmoćan neprijatelj u toku dana izbiti na Durmitor.

¹³ Rukovodeći se verovatno ovim razlozima, neprijatelj je posle prebacivanja naših jedinica na levu obalu, jačim snagama poseo desnu obalu od Bastasa na Drini do Uzlupa na Tari (delovi 118. divizije) i od Uzlupa do Orošja (4. lovačka domobranska brigada, koja je na ovim položajima većim delom snaga ostala sve do 16. juna). Na ostalom delu, zaključno sa Levertarom, desna obala Tare nije bila neposredno posednuta jačim snagama. Na mestima eventualnog prelaza nalazila su se verovatno samo jača izviđačko-obezbeđujuća odeljenja.

Za intervenciju prema desnoj obali Tare bilo u kom pravcu neprijatelj je imao veoma jake snage:

— 369. (nepotpunu) legionarsku diviziju do 6. juna na prostoriji Gradac — Vrba — Hoćevina, u ulozi rezerve, prema Drini i Tari.

— italijansku alpsku diviziju »Taurinenze« u širem rejonu Pljevalja, koja je od 3. juna svoje desno krilo povijala prema Tari — odseku istočni ogranci Ljubišnje — rečice Draga.¹⁴

— grupu »Ludviger« na prostoriji Razvršje—Ravna Gora—Đurđevića Tara.¹⁵

Prema raspoloživoj neprijateljskoj dokumentaciji, za odbranu desne obale Tare od Orošja do Tepaca bila je od 7. juna orijentisana samo italijanska divizija »Taurinenze«, čije su glavne snage već 7. juna bile na Ljubišnji, a njeno krajnje desno krilo na Rodelj planini (7 km jugoistočno od Uzlupa), gde je uspostavljena taktička veza sa 4. domobranskom lovačkom brigadom. U svom pokretu prema Tari ova divizija je glavnim snagama bila orijentisana prema odseku Orošje — Tepca, jer zatvaranje Tare dalje uzvodno nije dolazilo u obzir pošto se ovaj deo od 5. juna nalazio u zahvatu borbenog poretka 1. brdske divizije, koja se primakla Žabljaku i Durmitoru.

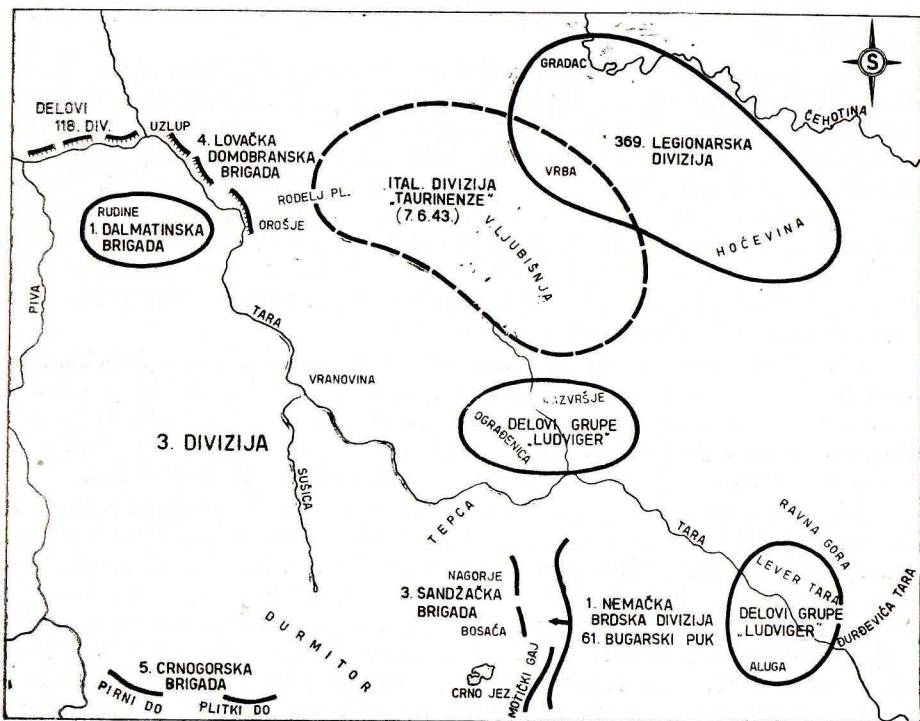
Ako pretpostavimo da 7. juna prednji delovi divizije »Taurinenze« nisu bili izbili na Taru i da je širi rejon s. Vranovina bio u toku 7. a delom i 8. juna nebranjen, onda bi se moglo pretpostaviti da je bilo moguće izvršiti prelaz na ušću r. Sušice i u toku noći 7/8. juna prebaciti deo snaga, zahvatiti s. Vranovinu a time i užu mostobran.

Međutim, površan pogled na kartu ukazuje na prepreke koje bi na ovom najtežem prelazu preko Tare trebalo savladati. Pored veoma teškog prilaza Tari, strmim i skoro neprolaznim kanjonom rečice Sušice i tehničkih teškoća prelaza od kiša nabujale Tare, za izlaz iz kanjona postoji jedina serpentinska staza koja preko kamenitog, golog i skoro vertikalno usečenog kanjona Tare dubine oko 1.000 m izvodi ka s. Vranovini. Širi rejon s. Vranovine, koji bi divizija sa ranjenicima u svom pokretu ka Ljubišnji trebala da zahvati, nalazi se na sredokraći staza koje povezuju gornji tok Drine sa komunikacijom Nikšić — Pljevlja preko Đurđevića Tare. Vazдушna linija od levog krila 4. domobranske lovačke brigade kod Orošja i prostorije Razvršje — s. Ograđenica u zahvatu dejstava 1. brdske divizije iznosila je oko 20 km po frontu. To bi po prelazu preko Tare u najboljem slučaju bio manevarski prostor divizije sa ranjenicima po frontu, dok bi njegoa dubina iznosila svega 10 — 15 km.

¹⁴ U vezi sa prebacivanjem 369. divizije na komunikaciju Foča — Kalinovnik divizija »Taurinenze« dobila je zadatak da posedne Taru od Orošja (levo krilo 4. lovačke domobranske brigade) do Đurđevića Tare (veza sa grupom »Ludviger«).

¹⁵ Ova grupa delom snaga bila je prešla 3. juna kod Đurđevića Tare na levu obalu, ali je front prema zapadu zadržala na obema obalama reke. 5. juna ova grupa bila je svojim desnim krilom na prostoriji: Razvršje — Draga — s. Ograđenica (5 km severno od Tare), dok su ostali njeni delovi na levoj obali bili na liniji: Levertara — Aluga — Jablan Bara — Studenci — bez dodira sa našim jedinicama. 7. juna ova je grupa rasformirana: 724. puk upućen je preko Pljevalja na komunikaciju Foča — Kalinovik, a 61. bugarski puk, koji se već nalazio na levoj obali Tare kod Suvodola, ušao je u sastav 1. brdske divizije.

Dovoljno je napomenuti da je 3. divizija sa ranjenicima za savlađivanje prelaza na Pivi i izbijanje na Vučevu izgubila skoro dva dana, bez ikakve neprijateljske intervencije, sem avijacije i artiljerije. Prelaz preko Tare odvijao bi se pod još težim uslovima, jer bi pored teškoća savlađivanja kanjona, jedinice i ranjenici zbog potpuno otkrivenog zemljišta bili izloženi mnogo efikasnijem dejstvu avijacije nego na



SKICA BR 2 - SITUACIJA NA R. TARU, 5. 6. 1943. g.

Vučevu. Pod takvim uslovima divizija sa ranjenicima mogla bi u najpovoljnijem slučaju zahvatiti širi rejon s. Vranovine najranije 9. juna ujutru. Do toga vremena svakako bi usledila neprijateljska intervencija sa bokova, a divizija »Taurinenze« u svom podilaženju Tari frontalno bi nabacila iznurene i istrošene jedinice i ranjenike na Taru; to bi uz prisustvo 1. brdske divizije na Durmitoru izložilo diviziju katastrofi i totalnom uništenju, što neprijatelju nije pošlo za rukom ni nekoliko dana docnije na Sutjesci.

Upravo na osnovu dotadanjih neuspelih pokušaja i računajući sa ogromnim teškoćama prelaza preko Tare, štab divizije je 7. juna posle podne ponovo predložio Vrhovnom štabu da divizija sa ranjenicima krene preko Pive, za Glavnom operativnom grupom; to je Vrhovni štab svojim radiogramom iste večeri i usvojio i za njeno obezbeđenje i prihvatanje na Vučevu angažovao delove 7. banijske divizije.

Zbog toga je i odluka štaba divizije doneta 8. juna pre podne (na osnovu neproverenog i malo verovatnog podatka da je neprijatelj na-

pustio donji tok Tare) da sa ranjenicima ipak pređe preko Tare i na taj način odstupi od zadatka koji joj je Vrhovni štab na njen predlog postavio bila odraz opšte konfuzije koja je poslednjih dana vladala u uvećanom štabu divizije. Štab divizije je ovu odluku doneo svega nekoliko časova posle prijema poslednjeg naređenja Vrhovnog štaba i o novodonesenoj odluci izvestio vrhovnog komandanta, ne sačekavši da se utvrde mogućnosti za njeno izvođenje. Ovakvo stanje štaba u situaciji koja je zahtevala veliku pribranost, staloženost, odlučnost u donošenju odluka i u njihovom sprovođenju nije pogodovala realnom sagledavanju situacije i uspešnom rukovođenju jedinicama.

Mada je ova odluka odložila pokret divizije i ranjenika preko Pive svega za oko pola dana, ona je imala za posledicu da je Vrhovni štab po prijemu radiograma o prelazu preko Tare skinuo obezbeđenja 7. banijske divizije, predviđena za prihvat 3. divizije na Vučevu. Pored toga ona je izazvala nepotrebno pomeranje 1. dalmatinske brigade i ešelona ranjenika prema Tari i njihovo ponovno vraćanje na Pivu.

Sabijena na uskom prostoru u sastavu Tare i Pive, izložena jakom pritisku neprijatelja sa zemlje i iz vazduha, divizija je ovu skoro bezizlaznu situaciju savladala zahvaljujući žilavom i odlučnom otporu 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade, koje su po cenu teških gubitaka zadržale neprijatelja pred ovom linijom i time obezbedile vreme i prostor za organizaciju pokreta ranjeničkih ešelona, i brzini kojom je 1. dalmatinska brigada uz ogromno naprezanje ljudstva izbila na Vučevo.

Dalji rad jedinica odvijao se u uslovima krajnje iscrpljenosti i naprezanja, kao i osećaja velike odgovornosti i brige štaba divizije za ranjenike i jedinice. Ranjenički ešloni bili su znatno uvećani novim ranjenicima iz poslednjih borbi, a u daljem pokretu i zaostalim ranjenicima i bolesnicima 7. banijske divizije, koji su u toku čitavog pokreta prikupljani.

U takvim uslovima pokret divizije preko Pive, koji je trajao skoro dva dana, nije se mogao ubrzati. Zadržavanje na Vučevu 10. juna bilo je neophodno; fizičko i psihičko stanje boraca i ranjenika bilo je takvo da se od njih, bez kraćeg predaha, nisu mogla tražiti dalja naprezanja.

Odluka izražena u zapovesti štaba divizije od 10. juna nije bila realna niti je odgovarala datoj situaciji, naročito u odnosu na 1. dalmatinsku brigadu. Dodeljujući ovoj brigadi ulogu prethodnice i određujući joj zadatak da ceo dan 11. juna izviđa, osmatra, vrši prelaz i da stvori mostobran, nezavisno od rada ostalih jedinica, nisu bile uzete u procenu njene mogućnosti, eventualnosti i iznenađenja, sa kojima je trebalo ozbiljno računati. Nije bilo potrebe da se radi izviđanja i osmatranja cela brigada u toku čitavog dana zadržava i izlaže gubicima na Sutjesci; ovo je moglo da bude izvršeno, i to mnogo uspešnije i prikrivenije, izviđačko-osmatračkim odeljenjima upućenim još u toku 10. juna sa Vučeva, a njihovi izveštaji su se mogli koristiti za donošenje odluke o pripremi, organizaciji i izvođenju prelaza i proboja na Sutjesci. Upravo mogućnosti iznenađenja i dejstva neprijatelja sa sviju strana navodile su na potrebu da se divizija u pokretu prema Sutjesci kreće prikupljeno, uključujući i prethodnicu, sa kojom je tre-

balo da se kreće i štab divizije radi neposrednog praćenja situacije i rukovođenja borbom sa kojom se moralo sigurno računati. Trebalo je pretpostaviti da za savetovanja u toku podilaženja Sutjesci neće biti vremena ni potrebe i da je neophodno sve podrediti neposrednom izvršenju donete odluke.

1. dalmatinska brigada bila je na Sutjesci iznenađena. Štab brigade doneo je u takvoj situaciji jedino moguću odluku: juriš cele brigade i prelaz preko Sutjeske kako bi se otklonile teške posledice zadržavanja pred nadmoćnim neprijateljem. Silovitim napadom brigada je iznenadila neprijatelja, razbila jednu njegovu kolonu i prodrla u Tjentište. Tako se prethodnica našla na levoj obali Sutjeske potpuno izolovana, bez ikakvih izgleda da bude potpomognuta iz dubine. Neprijatelj se brzo pribrao i preduzeo protivnapad svežim snagama. Posle teških borbi prsa u prsa nadmoćni neprijatelj je uspeo da razbije brigadu kao organizovanu jedinicu. Brzina kojom se sve ovo odigralo onemogućila je štab brigade da ispolji bilo kakav uticaj na tok i razvoj borbe; inicijativu su preduzeli štabovi bataljona, koji su više ili manje uspešli da, uskupno ili po delovima, izvedu svoje jedinice prema Vrbičkim kolibama. Tako je divizija ostala na desnoj obali Sutjeske bez jedne brigade u potpuno neizvesnoj situaciji.

Pokret sa Vučeva nije bio izveden prikupljeno i sinhronizovano sa 1. dalmatinskom, jer se glavnina divizije sa ranjenicima u to vreme nalazila na prostorijsi Suha Gora — Mrkalj klade.

Za dalje bavljenje divizije pred Sutjeskom nisu postojali nikakvi ozbiljni razlozi — bilo je potpuno jasno da je Sutjeska zatvorena i posednuta. Razjašnjenje situacije kod 1. dalmatinske brigade nije bilo više bitno za dalji rad divizije, pošto mostobran na levoj obali nije bio uspostavljen. Divizija je bila taktički stegnuta u krugu prečnika nešto više od 5 km. Očekivanje odgovora od strane Vrhovnog štaba u pogledu prihvata također nije odgovaralo potrebama novonastale situacije. Pravac proboja naših jedinica na čelu sa Vrhovnim štabom bio je poznat, a uglavnom i teškoće na koje je Glavna operativna grupa pri tome nailazila; prekid radio-veze ove teškoće je još više podvlačio. Pošto je Vrhovni štab radiogram od 10. juna bio primio, moglo se i bez odgovora pretpostaviti da će prihvat divizije uslediti, ukoliko bude za to ikakvih mogućnosti. Razjašnjenje situacije, odnosno odgovor na sva pitanja mogao se najbrže postići neposrednim prelazom preko Sutjeske, tj. probojem.

Jedinice i ranjenici bili su istog dana, 11. juna oko 18 časova, pred Sutjeskom neposredno kružno obezbeđeni i pored svih napora fizički i psihički spremni za izvršenje poslednjeg zadatka. Sve je govorilo u prilog tome da treba raditi brzo i odlučno i u prvi mrak preduzeti prelaz bez obzira na gubitke, jer je svako zadržavanje sa sobom nosilo mogućnost još većih gubitaka.

Međutim, noć 11/12. juna izgubljena je u hvatanju veze sa 1. dalmatinskom brigadom. U toku 12. juna štab divizije preduzeo je sve što je u datoj situaciji bilo moguće da se napad i probaj pripremi i izvede u prvi mrak 12. juna, ali situacija se u toku ovoga dana još više pogoršala. Neprijateljska dejstva prema bokovima i pozadini radi uznemiravanja i izviđanja, vatra artiljerije sa Drine, Sutjeske i Mag-

lića i dugotrajni prolom oblaka u toku popodneva isključili su svaku pripremu i organizaciju prelaza, tako da je on otpočeo tek u 24 umesto u 20 časova.

Izabrani odsek prelaza, pravac proboja i borbeni poredak divizije za izvršenje zadatka, po mom mišljenju, bili su određeni pravilno i u skladu sa ciljem koji se želeo postići. Pri oceni ovog rada treba polaziti od toga da su sve odluke štaba divizije, pa i ova poslednja, bile donesene sa težnjom da se cela divizija probije organizovano, i sa svim ranjenicima, a tek u slučaju da se ovo pokaže neostvarljivo, uzimano je u obzir probijanje po delovima.

Izvršena osmatranja i izviđanja u toku 12. juna ukazivala su da je Sutjeska potpuno zatvorena i leva obala duž cele linije grupno posednuta. Mada u toku ovog dana neprijateljski delovi nisu bili primećeni neposredno na obali, sem kod Kazana (k. 1034), pretpostavljalo se da će neprijatelj u prvi mrak isturiti na obalu jača odeljenja radi osmatranja, ometanja i usporavanja samog prelaza. Jačina i težište neprijateljske odbrane, odnosno dočeka nisu mogli biti utvrđeni. Prema tome, u obzir za probijanje svih snaga pod borbom dolazila je jedino staza koja preko s. Krekova (između Košura i Ozrena) izvodi na Milinkladu. Premda je ova staza bila najizloženija, samo ona je pružala mogućnosti organizovanog pokreta iscrpljenih ranjeničkih ešelona koridorom širokim nešto više od 1 km pod uslovom da 5. crnogorska a zatim i delovi 3. sandžačke brigade koji je trebalo da budu uvedeni u borbu odbace ili bar potpuno angažuju neprijatelja na Košuru i Ozrenu i tako očiste koridor i obezbede bokove u toku pokreta ranjeničkih ešelona i njihovo neposredno obezbeđenje (3. mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade). Drugog izbora nije bilo; odsek Ozren — Viliňjak, na kojem je kod Kazana u toku dana uočena linija posedanja obeležena platnima za raspoznavanje od strane aviona, zbog ispresecanosti i bespuća nije dolazila u obzir za organizovani proboj divizije sa ranjenicima.

Što se docnije jedan deo jedinica po bataljonima, zajedno ili po delovima, kao i deo ranjenika, probio upravo na ovom odseku¹⁶ sa manje gubitaka ne znači da je on bio slabije posednut i organizovan za odbranu. Promena u jačini posedanja nastupila je docnije, kada je neprijatelj uočio težište našega napada na odseku Košur — Ozren, i sačekavši da se naš napad potpuno razvije, skinuo deo snaga sa odseka Viliňjak — Kazani i uputio ih u napad u bok i pozadinu naših jedinica i ranjenika uporedo sa napadom njegovih jedinica od pravca Popov Most, čime je u stvari i zadan poslednji udarac organizovanom napadu divizije.

Na razvoj i tok borbi koje su usledile po prelazu jedinica, štab divizije nije niti je sticajem okolnosti mogao ispoljiti jači uticaj, pošto se i sam našao u streljačkom stroju. Uvođenjem u borbu 3. sandžačke brigade i neprijateljskim napadom na bokove i pozadinu, borbeni poredak divizije zajedno sa ranjenicima bio je sveden svega na oko 3 km po frontu i 1 km po dubini.

¹⁶ Štab divizije se u toku 13. i noću 13/14. juna probijao na ovom odseku kroz međuprostore neprijateljskog borbenog poretka, koji je po dubini zahvatao liniju G. Bare — Boščija Glava — Hrčava.

Neprekidni i uzastopni juriši do 11 časova nisu imali svog opravdanja. Pod kišom neprijateljskih kuršuma štab divizije održao je sastanak i doneo odluku o probijanju po delovima, umesto da je odmah posle uvođenja u borbu svih raspoloživih snaga i utvrđivanja neuspeha naredio da se zaobilaze jako branjene tačke i da se jedinice po delovima probijaju slabije branjenim pravcima. Verovatno bi se na taj način nešto smanjili gubici, premda i to nije sigurno, s obzirom na to da su baš uporni juriši između Košura i Ozrena naterali neprijatelja da izvuče deo snaga sa odseka Kazani — Vilinjak, čime je bio olakšan broboj delovima koji su na ovaj pravac bili upućeni ili se kao manje grupe samostalno njime probijali.

II

Neprijatelj¹⁷ je u proceni opšte situacije pri projektovanju i pripremi operacije »Švarc« pošao uglavnom od pravilnih zaključaka, posebno u pogledu grupisanja i verovatne namere naših snaga, određene bitačne prostorije i njenog uticaja na početno grupisanje snaga i njihovu upotrebu. Većim delom visoko planinska, pasivna, teško prolazna i kanjonska prostorija potpuno je odgovarala postavljenom cilju operacije i dozvoljavala da na njoj dođu do punog izražaja brojna i tehnička nadmoćnost njegovih trupa, a lišavala je naše jedinice, pored ostalog, i mogućnosti ispoljavanja preimućstava i kvaliteta na kojima su se zasnivala njihova operativno-taktička dejstva i borbena praksa.

Pri ovoj proceni i početnom grupisanju i usmeravanju snaga on nije potcenio ni zapadnopivski pravac. U ovaj opšti pravac treba uključiti i gornji tok Drine i izvorni deo Neretve. Na ove pravce orografski razdvojene Zelengorom a prema donjoj Tari, Sutjesci i Pivi, bila je orijentisana cela 718. divizija, u dve kolone, sa zadatkom ovladavanja prelazima na ovim rekama. Ovo je uporedo sa dejstvima 7. SS-divizije prema Komarnici i izvornom delu Pive trebalo da dovede do potpunog ovladavanja celim tokom leve obale Pive, zaključno sa Šećepan-Poljem.

Desna kolona ove divizije, grupa »Anaker« (kompletan 738. puk sa odgovarajućim divizijskim delovima) nadirala je obema obalama gornje Neretve ka donjem toku Pive. Pošto na ovom pravcu nije bilo nikakvih naših snaga, što je Nemcima bilo poznato, jačina ove kolone je bila sasvim dovoljna da se zahvate prelazi na donjem toku Pive, ovlada masivom Maglića i njegovim ogrankom Vučeva i zatvore svi prelazi na donjem toku Pive, pod uslovom da se radi brzo i energično.

Do slabljenja snaga na ovom pravcu došlo je, međutim, odmah u početku operacije sa prvim korekcijama plana »Švarc«. Pogrešna ocena naše diverzije kod Bioča dovela je do izdvajanja znatnog dela italijanskih, a kasnije i nemačkih snaga (ukupno pet pukova) i njihovog

¹⁷ Ovaj osvrt obuhvata neprijateljska dejstva na sektoru 3. divizije, uklopljene u operativne i hronološke okvire dejstava Glavne operativne grupe samo toliko koliko je potrebno radi praćenja opšte situacije, a time mesta i uloge divizije u ovoj bici. Uglavnom razmatraju se samo ona njegova dejstva koja su Vrh. štabu nametala rešenja i odluke u vezi sa upotrebom 3. divizije, kao i dejstva usmerena protiv 3. divizije posebno.

upućivanja na sektor Podgorice. Ovo je pored slabljenja fronta na istoku dovelo do razvlačenja snaga najkvalitetnije nemačke SS-divizije, koja je odmah po dolasku u Nikšić prebacila deo svojih snaga na sektor Podgorice i na frontu od Podgorice do Avtovca (nešto manje od stotinu km vazdušne linije) do 27. maja bila suviše orijentisana prema jugoistoku, oslabivši svoju udarnu snagu prema 3. diviziji. Zbog toga, kada je krajnje levo krilo ove divizije (2. bataljon 13. SS-puka) u svom nadiranju na pravcu Ravno — Goransko bilo zadržano žestokim otporom delova 10. hercegovačke brigade i kada se nametnula potreba njegovog pojačanja, 7. SS-divizija nije mogla izdvojiti ni jednu jedinicu. U tu svrhu iskorišćen je 21. maja najbliži ovom pravcu 2. bataljon 738. puka 118. divizije, ali je time bila oslabljena grupa »Anaker«.

24. maja, u vreme napada naših snaga na sektoru Foče, štab 118. divizije bio je prisiljen da svoju levu kolonu, grupu »Gertler«, pojača sa još jednim bataljonom (1. bataljon) ovog puka, koji je upućen na Drinu. Time je grupa »Anaker«, koja je 21. maja izbila na Sutjesku, bila svedena na dva nepotpuna bataljona (3. bataljon i dve izvučene čete iz 1. i 2. bataljona).¹⁸ Dalji pokret ka Vučevo ova grupa nije nastavila, već je na Vučevo uputila izviđačko-osmatračka odeljenja, koja su već 22. maja od strane dva bataljona 2. proleterske brigade bila odbaćena. Time je uz sukcesivno pristizanje naših jedinica Vučevo bilo zadržano do kraja, što je bilo od presudnog značaja za krajnji ishod bitke.

Svoju početnu grešku u slabljenju snaga na zapadnopivskom pravcu i zanemarivanju prostora: donji tok Pive, Maglič, Volujak, Sutjeska, Nemci kasnije, i pored svih napora, nisu uspeali do kraja bitke potpuno da isprave i to ne samo usled naših protivdejtava nego i zbog daljih grešaka i propusta, ne koristeći čak ni one mogućnosti koje su im taktički uspesi pojedinih nižih jedinica na ovom prostoru donosili.

Grupa »Anaker« ma koliko bila oslabljena, nije imala razloga da se zadržava na Sutjesci, bar ne jačim delovima, jer na ovom prostoru nije bilo naših jedinica. Ukoliko je ipak po zadatku i radi svake eventualnosti trebalo zatvoriti Sutjesku u srednjem i donjem toku, onda se to moglo učiniti sa po jednom četom u Grabu i Čurevu, a potpunim bataljonom izbiti što pre na Vučevo i sa po jednom četom zatvoriti jedina dva prelaza u donjem toku Pive: kod s. Donjeg Kruševa i Mratinja. Time bi u potpunosti izvršila dobijeni zadatak i preko Vučeva i donjeg toka Sutjeske uspostavila taktičku vezu sa levom kolonom (grupom »Gertler«) čime bi položaj 118. divizije bio znatno ojačan.

Izbijanje dva bataljona 2. proleterske brigade na Vučevo 22. maja preko prelaza kod s. Mratinja bilo bi dovedeno u pitanje s obzirom na teško pristupačni teren i na jedinu strmu stazu prema Mratinju i Vučevo, koju je neprijatelj i manjim snagama mogao potpuno i sigurno zatvoriti. U takvom slučaju Glavna operativna grupa bi za izbijanje i ovladavanje Vučevom morala izdvojiti jače snage i izložiti

¹⁸ Ovako oslabljena grupa »Anaker« posela je ulaz u tesnac Sutjeske, u njenom srednjem toku kod Graba, i Čurevo u njenom donjem toku, ostavivši neposrednut prostor dužine oko 25 km vazdušne linije na Sutjesci.

se većim gubicima, a ukoliko bi neprijatelj uspeo da snage na Vučevu pojača ma i jednim bataljonom, sami prelazi bili bi dovedeni ozbiljno u pitanje, budući da su mogućnosti zatvaranja i odbrane ovih prelaza bile velike.

Svoju grešku neprijatelj je uvideo tek po izbijanju jačih naših delova na Vučevo i 29. maja pokušao da se iz donjeg toka Sutjeske probije na Vučevo, ali je bio razbijen i uz velike gubitke nabačen na Sutjesku.

Propuštenu priliku da ovladaju Vučevom sa Sutjeske Nemci su nekoliko dana kasnije mogli delimično, a verovatno i sasvim ispraviti i do 29. maja ovladati levom obalom Pive i ugroziti Mratinje sa juga. 7. SS-divizija prilikom pokreta prema Nikšiću uputila je, radi obezbeđenja svog levog boka, 1. bataljon 13. SS-puka preko Golije prema pl. Vojniku i Komarnici da izbjie na prostoriju Gornje Polje — Jasenovo polje — Lipova ravan i zahvati komunikaciju koja od Nikšića, preko Javorka (Nikšićkog) izvodi u Pivsku župu.¹⁹

Pojačanjem snaga na ovom pravcu bila bi stvorena mogućnost prodora u Bajovo Polje, a time i nadiranja levom obalom Pive kroz relativno komunikativan predeo Pivske Župe sve do rejonu Pivski Manastir — Goransko, prema kojemu je nadiralo krajnje levo krilo ove divizije od pravca Ravno. Leva obala Pive bila je od 27. do 30. maja pre podne sve do Mratinja bez i najmanje naše jedinice.

Međutim, posle ovladavanja odsekom Goransko — Plužine neprijateljski delovi zadržali su se na dostignutoj prostoriji potpuno neaktivni.²⁰ Držeći se valjda kruto dobivenog zadatka, oba bataljona su se ograničila na zatvaranje prelaza na ovoj prostoriji i preduzimanje manjih demonstrativno-izviđačkih akcija prema desnoj obali Pive.²¹

2. bataljon 738. puka imao je mogućnosti da po izbijanju u rejon Plužina preduzme izviđanje u pravcu Javorka i da ustanovi da na ovom pravcu sve do Mratinja nema uopšte naših jedinica, što bi mu omogućilo da bez borbe zahvati Javorak, pa eventualno i Mratinje. Zatvaranje prelaza na odseku Goransko — Plužine mogao je u tom slučaju preuzeti 2. bataljon 13. SS-puka.

Štab 7. SS-divizije nije uočio stvorene taktičke mogućnosti za ovladavanje levom obalom Pive i nije u tom smislu ispoljio uticaj na rad ovih svojih delova i pojačao svoju kolonu koja je izabila na prostoriju G. i D. Brezna, leva obala Komarnice i Pive zaključno sa Mratinjem mogla je biti do 29. maja u njegovim rukama.

Izbijanje neprijateljskih delova u Mratinje i ugrožavanje Vučeva u vreme kada su naše osnovne snage tek prelazile Taru i bile u pokretu

¹⁹ Posle trodnevnih teških borbi sa južnom grupom bataljona 10. hercegovačke brigade ova pobočnica je uspela da 25. maja ovlada dominantnim položajima: Stojkovac — Toplo Prisoje — Javorak (Nikšićki) i time ovlada komunikacijom do prostorije G. i D. Brezna, ali je pred njom bila zadržana.

²⁰ 2. bataljon 738. puka u rejonu Plužina, a 2. bataljon 13. SS puka u rejonu Goransko — Pivski Manastir.

²¹ Puna tri dana 2. bataljon 738. puka nije uopšte preduzimao pokret prema Javorku (Mratinjskom). Tek 30. maja vrlo oprezno, sa jednom četom u pret hodnici, krenuo je u tom pravcu. Prethodnica je podišla Javorku skoro jednovremeno sa delovima 1. bataljona 7. krajiške brigade, koji je Javorku podilazio sa suprotne strane, od Mratinja. Posle duže borbe ovaj je bataljon bio odbačen prema r. Vrbnici.

prema Pivi i Vučevu lišilo bi Glavnu operativnu grupu prelaza kod Mratinja i njen dalji pokret ograničila na još jedini preostali prelaz kod G. Kruševa i to pod uslovom da hitno odvoji i uputi na Vučevo jače snage, što bi s obzirom na situaciju na Tari bilo dosta složeno. U najboljem slučaju izbijanje naših snaga na Vučevo i njihovo orijentisanje prema Sutjesci odvijalo bi se u uslovima neposrednog ugrožavanja našeg levog boka na Vučevu, čime bi se situacija na ovom prostoru bitno izmenila na našu štetu.

Vrlo je verovatno da je 7. SS-divizija po prvobitnom zadatku imala da ovlada levom obalom Komarnice do izvora Pive (Pivskog Manastira), a desna kolona 118. divizije (grupa »Anaker«) levom obalom Pive. Slabljenje ove grupe i njen propust da ovlada Vučevom u vreme kada na njemu nije bilo naših jedinica pobrkali su ove planove; komandant 7. SS-divizije držeći se kruto dobijenog zadatka usmeravao je napore štaba i jedinica na napad prema Šavniku i izvornom delu Komarnice; na ovom pravcu je bilo usmereno težište napada njegove divizije. Dakle, očigledna je neusklađenost dejstava nemačkih jedinica na celom ovom prostoru.

Na taj način najjača (oko 20.000 ljudi) i najbolja nemačka divizija u momentu izbijanja osnovnih snaga Glavne operativne grupe na Vučevo i Sutjesku bila je cela orijentisana sa juga prema Trećoj udarnoj diviziji.

Pripremu koncentričnog napada prema Šavniku štab 7. SS-divizije izvršio je pravilno, a sam napad izveo uspešno zahvaljujući uglavnom velikoj nadmoćnosti snaga i sredstava. Međutim, njegovi naponi da izmanevriše odbranu divizije na krilima i bokovima bili su, i pored širine fronta i naših malih snaga, žilavim otporom jedinica i blagovremeno preduzetim merama štaba divizije kanalisani u zahvatu komunikacije Nikšić — Šavnik, pa je bio prisiljen da tu upotrebi glavne snage i sredstva, gde je pretrpeo osetne gubitke.

Nemačko komandovanje je 7. SS-diviziju sa prostorije Gacko — Čemerno, u nekoliko napadnih kolona, usmerilo prema prostoru: donji tok Pive — Sutjeska. Njeno brzo nadiranje, kočilo je i usporavalo više teško zemljište masiva Bioča, Volujaka, Maglića i tesnaca Sutjeske u njenom gornjem toku, nego naše slabe snage. Razvučena na širokom, besputnom i surovom prostoru, ova divizija je u svom daljem pokretu imala da savlađuje teškoće transporta, naročito artiljerije, snabdevanja (nosačke kolone i snabdevanje avionima), održavanja veze i uopšte komandovanja. Sve ovo je imalo odraza na trupe, naviknute na redovno i obilno snabdevanje; one nisu više bile u stanju da u potpunosti odgovore postavljenim zadacima, koje je trebalo izvršavati brzo i energično po cenu krajnjih napora i lišavanja.²²

²² Štab 7. SS-divizije posle izbijanja njegovih delova pred liniju: Konjska Lastva — Ober — Stolovi, 3. 6. obustavio je dalji napad prema Javoruku i naredio prelaz u odbranu i utvrđivanje na dostignutoj liniji, a bataljon koji je u toku ovoga dana imao uspeha na pravcu Krvava Brda uputio skoro neprohodnim Biočkim gredama prema Presjeki i Trnovačkom Jezeru (verovatno 2. bataljon 738. puka) radi sadejstva delovima ove divizije koji su preko Izgora i Volujaka nadirali prema Magliću i Mratinju. U daljem nadiranju prema donjem toku Pive delovi ove divizije kretali su se vrlo sporo i obazrivo. Delovi 14. SS-puka potiskujući delove 10. hercegovačke brigade izbili su 5. juna u visinu Trnovačkog Jezera, a tek. juna na vrh Maglića i ušli u Mratinje, bez otpora.

Potpuna neobaveštenost i preterana opreznost (verovatno je 7. juna uočio poslednje delove 7. krajiške brigade u pokretu prema Sutjesci i delove 10. hercegovačke brigade na Prijedoru), precenjivanje naših snaga, koje su se još nalazile na desnoj obali Pive, a verovatno i premorenost jedinica sprečili su neprijatelja da iskoristi i ovu poslednju mogućnost da ovlada Vučevom. 7. SS-divizija mogla je 8. juna do mraka samo jednim bataljonom da izbije na Vučevo i da zatvori jedinu stazu (Strmac) koja iz Gornjeg Kruševa izvodi na Vučevo, pa bi se 3. divizija našla sa ranjenicima u kanjonu Pive u bezizlaznoj situaciji. Međutim, neprijateljski delovi izbili su na Vučevo tek pred kraj dana 11. juna, kada je 3. divizija već napustila Vučevo i bila u pokretu ka Sutjesci.

Dok je neprijatelj prostor na levoj obali Pive u početku operativno i taktički oslabio, a zatim ulagao velike napore da ovo ispravi, pri čemu se zbog veličine prostorije i teškoća u savlađivanju zemljišta na njemu razvukao, dotle je skoro do kraja bitke prostoru Tara — Durmitor — Šavnik — Nikšić — Podgorica pridavao značaj koji je on daljim razvojem situacije sve više gubio. Nemci i Italijani, i pored jasno izražene namere Glavne operativne grupe da se probije prema severozapadu, nikako se nisu mogli oteći uverenju da će jedan deo naših snaga pokušati da se probije bilo prema Albaniji bilo prema južnoj Hercegovini. U uverenju da se na prostoru Tara — Piva još uvek nalaze naše znatne snage, neprijatelj čak i posle 5. juna, kada se na ovom prostoru nalazila samo 3. divizija, na njemu drži snage (oko 20 bataljona), koje su daleko prevazilazile potrebe situacije i značaja koji je ovaj prostor imao u pogledu postizanja krajnjeg cilja operacije. Zbog toga je on uporedo sa izvanrednim naporima radi nadoknađivanja izgubljenog vremena i savlađivanja prostora na severozapadnom pravcu na sektoru 3. divizije dejstvovao metodički, vrlo oprezno i nije se upuštao u smelije zahvate, očekujući da se prethodno zatvori obruč na Sutjesci.

Izgleda da neprijatelj posle gubljenja mogućnosti zatvaranja i stezanja naših snaga u trouglu Tara — Durmitor — Piva nije uopšte uzimao u kombinaciju, ili nije uočio mogućnosti, presecanja, odvajanja i razbijanja naših snaga po delovima. Očekivao je, izgleda, da će uništenju naših jedinica posle zatvaranja Sutjeske u velikoj meri doprijeti ogromne teškoće naših jedinica i ranjenika u savlađivanju zemljišta, glad, žeđ i nedostatak municije. Cela operacija trebalo je u svom završnom delu da se odigra u stegnutom krugu zatvorenog obruča u vidu dočeka koji je imao cilj da spreči proboj naših snaga, s tim da se njegove trupe, gde god to nije bilo neophodno, ne izlažu gubicima, koji su i inače bili veliki.

Ako se ovakav plan i mogao ostvariti u prvo vreme, pod uslovom da je uspeo da okruži naše snage u trouglu Tara — Durmitor — Piva, on je bio mnogo teže ostvarljiv po uspešnom prebacivanju osnovnih naših snaga preko Pive na Vučevo i prema Sutjesci. Zbog toga se za njega u ovako izmenjenoj situaciji, uporedo sa naporima za zatvaranje donjeg toka Sutjeske, nametala potreba velike aktivnosti, posebno na pravcu Gacko — Lebršnik — Volujak — Maglić radi što bržeg ovladavanja donjim tokom Pive, a time i presecanja i počesnog uništavanja naših snaga na bitačnom prostoru.

Međutim, neprijatelj je pored ovoga u završnoj fazi operacije napravio najkrupniju, upravo presudnu grešku i time propustio poslednju mogućnost da reši bitku u svoju korist.

Zatvaranje Sutjeske u situaciji kada su pred njom već bile značajne naše snage moglo je za njega imati veći ili manji taktički značaj i doprineti ometanju i usporavanju prelaza Glavne operativne grupe neposredno na Sutjeski, ali ga u krajnjem slučaju nije moglo sprečiti, s obzirom na male snage koje je početkom juna imao na Sutjeski. Zbog toga je uporedio sa naporima za zatvaranje Sutjeske trebalo preduzeti mere da se taktičkom obruču na reci obezbedi i odgovarajuća operativna dubina na Zelengori, jer se samo na taj način obruč oko Glavne operativne grupe mogao smatrati konačno zatvorenim. Umesto toga, on prvenstveno teži da zatvori besputni, potpuno pasivni i teško savladljivi prostor u polukrugu od izvornog toka Pive, preko s. Vrbnice, Lebršnika, Volujaka i Maglića u uverenju da će do toga vremena Sutjeska biti sigurno zatvorena. 7. SS-divizija razvlači na širokom, planinsko-karstnom i besputnom prostoru od ušća Vrbnice u Pivu do gornjeg toka Sutjeske. Zbog toga je i krajnje levo krilo ove divizije — koje je po zadatku trebalo da pojača grupu »Anaker« radi bržeg ovladavanja tesnacom Sutjeske i spajanja sa delovima 118. divizije — bilo relativno slabo, što je imalo za posledicu da se i ovaj taktički zadatak nije mogao rešiti bez dovlačenja novih jedinica (delovi puka Brandenburg), koje je usledilo sa velikim zadocnjenjem, tek 10. juna, kada su sve naše snage, sa izuzetkom 3. divizije, već bile prešle reku.

Stvaranju operativne dubine na Zelengori, u stvari intervenciji koja se neposredno nametala pristizanjem sve jačih naših snaga na Sutjesku, neprijatelj je pristupio sa velikim zadocnjenjem. Međutim, ove neprijateljske snage nisu više imale vremena za posedanje, organizaciju i utvrđivanje odgovarajućih linija i tačaka, a izgleda da u tom smislu nisu ni dobile naređenje, već su zbog aktivnosti naših jedinica na Zelengori bile prisiljene da preduzimaju prilično neorganizovane napade da zakrpe nepokriven prostor na Zelengori. Zbog toga neprijateljske jedinice, i pored ispoljene velike energije, upornosti i izlaganja osetnim gubicima u izvršavanju na brzinu donetih odluka i zadataka, nisu bile u stanju da spreče prodor 1. proleterske divizije, koja je posle razbijanja njihovih delova na Balinovcu produžila nadiranje prema Rataju, Jezeru i Dračama. Uvođenje ostalih snaga Glavne operativne grupe na odseku ostvarenog uspeha uz čvrsto obezbeđenje bokova onemogućili su njegova nastojanja da zatvori brešu koju je otvorila 1. proleterska divizija. Neprekidni i ogorčeni napadi prema bokovima su odbijeni; Glavna operativna grupa uspešno se prebacila preko komunikacije Foča — Kalinovik i nastavila nadiranje prema Jahorini.

Neprijatelj nije uočio i iskoristio mogućnost da istovremeno sa izvlačenjem 7. SS-divizije sa Komarnice izvuče 369. diviziju i grupu »Ludviger«, a da zatvaranje Tare poveri italijanskoj diviziji »Taurinense« i da blagovremeno čvrsto zatvori obruč na liniji: Zelengora — Govza — r. Bistrica -- Foča i da mu obezbedi potrebnu dubinu. U tom slučaju mogućnost dočeka (i) na ovom, ključnom odseku bitke

bila bi potpuno obezbeđena još u vreme kada su se naše glavne snage nalazile pred Sutjeskom. Taktičko zatvaranje Sutjeske, kojemu je toliko težio, ne bi bilo bitno za krajnje rešenje bitke u njegovu korist. Uska breša preko koje se Glavna operativna grupa prebacila preko reke mogla je u uslovima dobre obaveštenosti o jačini i stanju naših snaga koje su još ostale na prostoru Vučevo — Sutjeska ostati otvorena i za 3. diviziju. Operativni obruč na Zelengori uz uporedno potiskivanje 3. divizije sa linije Vučevo — Mratinje — Prijevor prema reci i puno angažovanje glavnih snaga 7. SS i 118. divizije, ne na Sutjesci nego prema bokovima Glavne operativne grupe u njenom pokretu preko Zelengore obezbedili bi neprijatelju sve uslove za razbijanje naših snaga na prostoru: Sutjeska — gornja Drina — Foča — Kalinovik — Lelija — Zelengora.

Gledano u celini, nemačko komandovanje je dobro planiranu i pripremljenu operaciju »Svarc« vrlo slabo operativno i taktički izvelo, jer je suviše računalo sa teškoćama Glavne operativne grupe sa ranjenicima (planinsko zemljište, slaba ishrana, epidemija tifusa, nedostatak municije i teške posledice bitke na Neretvi) pa je potcenilo protivnika.

Smatrao je, izgleda, da će, s obzirom na teške uslove koji će biti nametnuti našim jedinicama, biti dovoljno da se one operativno iznenade i okruže a zatim postepeno taktički stežu uz efikasno dejstvo avijacije, ne izlažući svoje trupe velikim naporima i gubicima.

Zbog toga se od nemačkih trupa u prvoj fazi operacija, do konca maja, kada je postala očigledna namera naših snaga da se probiju prema severozapadu, nisu u izvršavanju postavljenih zadataka tražila ulaganja krajnjih napora, podnošenja oskudice i lišavanja koje im je nametalo zemljište i protivnik. Naprotiv, vrlo često se težilo da se ove teškoće izbegnu usmeravajući i podređujući dejstva jedinica zahtevima lakše pokretljivosti, redovnijeg snabdevanja, lakšeg održavanja veze i komandovanja. Otuda prosto začuđujuća inertnost u pogledu ovlađivanja pojedinim taktički važnim tačkama, linijama, stazama, koje su u planinskim uslovima i datoj situaciji imale operativni značaj.

Preterana opreznost, metodičnost, neodlučnost i sporost u donošenju odluka imale su za posledicu kočenje inicijative trupnih komandanata i kruto shvatanje i rad u okviru dobivenih zadataka. Čekanje na naređenja odozgo, koja, i pored raspoloživih sredstava veze, nisu blagovremeno stizala, sputavala su jedinice u preduzimanju smelijih i odlučnijih zahvata, kada je povoljan obrt situacije to dozvoljavao, pa su zbog toga pojedini vrlo vešto izvedeni manevri manjih jedinica i postignuti uspesi ostali i taktički i operativno neiskorišćeni.

Prekid ofanzivnih borbenih dejstava noću, strah od neizvesnosti i iznenađenja od strane neprekidno, naročito noću, aktivnog protivnika i izvana teški uslovi borbe na planinskom zemljištu vidno su se odrazili na borbenu sposobnost neprijateljskih jedinica. One nisu bile dorasle u tom pogledu našim jedinicama.

Trupna obaveštajna i izviđačka služba neprijatelja nije odgovorila potrebama situacije. Nedostajalo je naročito izvođenje demonstracija i nasilnih izviđanja manjih i većih razmera. Premda je u formacijskom sastavu svake divizije postojao izviđački bataljon specijalno

obučeni i namenjeni za potrebe taktičkog i operativnog izviđanja, oni su korišćeni kao obične borbene jedinice.

Slaba obaveštenost o jačini, mestu i namerama naših jedinica imala je za posledicu neracionalno korišćenje raspoloživih snaga i nedostatak taktičkih rezervi. Izgleda čudno, ali je ipak tačno, da neprijatelj, uprkos apsolutnoj nadmoćnosti u ljudstvu i materijalu, nikad nije imao pri ruci odgovarajuće snage da povoljne obrte situacije sigurno reši u svoju korist. I operativno i taktički uvek je bio najslabiji na prostoru koji je u datoj situaciji bio najvažniji.

Mada su italijanske trupe učestvovala u operaciji, komandovanje nije bilo objedinjeno. Postavljanje zadataka italijanskim trupama preko njihovih komande u Podgorici znatno je sputavalo nemačko komandovanje u donošenju brzih rešenja i odluka, koje je dinamika bitke zahtevala. Nepoverenje prema mogućnostima italijanskih trupa i težnja da se glavni i teži zadaci rešavaju nemačkim trupama, ostavljajući italijanskim jedinicama manje važne i sporedne zadatke, imala je negativnog odraza na racionalno korišćenje raspoloživih snaga.

I naposljetku Sarajevo, mesto štaba nemačkih trupa u tzv. NDH, koji je komandovao operacijama, nije odgovaralo potrebama rukovođenja, naročito kada se težište bitke pomerilo prema severozapadu. Komandujući general Liters sa operativnim delom štaba trebalo je da bude bliže operacijama, bez obzira na raspoloživa sredstva veze. Neposrednim praćenjem toka bitke na ključnom prostoru ranije bi došao do pravilnijih zaključaka i rešenja za blagovremenu upotrebu raspoloživih snaga za obrazovanje operativnog obruča na Zelengori, umesto upornih nastojanja za postizanje taktičkog rešenja na samoj Sutjeski. General Liters došao je u Foču tek 14. juna, u vreme kada su poslednje jedinice Glavne operativne grupe prešle komunikaciju Kalinovik — Foča i nadirale prema Jahorini.

Treća udarna divizija od početka do kraja ove bitke vodila je borbe za izvršenje postavljenih zadataka, koji su vremenski i prostorno bili u neposrednoj vezi sa dejstvima i naporima osnovnih snaga Glavne operativne grupe za proboj iz okruženja i kao takva imala određeni, po mom mišljenju veliki, uticaj na postignute rezultate u celini.

U uvodnim borbama na prilazima Pivi i Komarnici divizija je na sebe primila udar 7. SS-divizije, brojno najjače i kvalitetno najbolje nemačke divizije u ovoj operaciji. Žilavom i odlučnom odbranom jedinica i umešnošću u rukovođenju i izvođenju manevarske odbrane po pravcima, naročito na težištu neprijateljskog napada, prema Šavniku i Komarnici, divizija je mnogo doprinela da se preorijentacija naših osnovnih snaga na pravac Piva — Vučevo — Sutjeska izvede pod relativno povoljnim uslovima. Pored ostalog i po žestini otpora i pretrpljenim gubicima neprijatelj je stekao uverenje da su naše snage na ovome prostoru veoma brojne. Duboki klin prema Šavniku, odnosno držanje leve obale Komarnice u vreme kada su naše osnovne snage već bile na prostoru Vučevo — Sutjeska — mada operativno neopravdano u odnosu na dejstva same divizije, o čemu je ranije bilo reči — kao i docnije odsudan otpor nemačkoj 1. brdskoj i italijanskoj di-

viziji »Ferara« radi dobitka u vremenu održali su neprijatelja u pogrešnom uverenju o namerama naših snaga do kraja bitke.

Posle prebacivanja 7. banijske divizije preko Pive i gubljenja svake taktičke veze sa našim osnovnim snagama zadaci koji su postavljeni direktivom Vrhovnog štaba od 3. juna južnoj grupi praktično su prešli na 3. diviziju. Štab grupe i divizije postao je uvećani štab divizije, pri kojemu se sticajem okolnosti našao i veći broj odgovornih lica. Ova, inače i u normalnijim uslovima, nepoželjna okolnost za pravilno funkcionisanje štaba unela je u uslovima sve kritičnije situacije nervozu, kolebanje i neodlučnost. Obično se smatra da su ovakvo stanje u štabu i odgovornost i briga za ranjenike glavni uzroci neuspeha i razbijanja divizije na Sutjesci, što je samo delimično tačno. Mada je pitanje ranjenika u velikoj meri otežavalo rad divizije, osnovni uzrok njenih teškoća leži u zadatku koji je diviziji pao u deo, a koji se i u normalnijim uslovima bez krajnjeg zalaganja i velikih gubitaka ne bi mogao izvršiti. Ne treba gubiti iz vida činjenicu da je divizija od početka do kraja bitke bila u neposrednom dodiru sa neprijateljem i u izrazito zaštitničkoj ulozi u odnosu na Glavnu operativnu grupu i da je kao takva svoja dejstva u bilo kom vremenu i pravcu mogla izvoditi samo pod neposrednim veoma snažnim pritiskom neprijatelja.

Utvrđena je činjenica da je nemačko komandovanje do kraja bitke ozbiljno računalo da se veliki deo naših snaga nalazi na prostoru Piva — Sutjeska. Ovo njegovo uverenje jasno i očevidno je bilo izraženo rasporedom, angažovanjem i dejstvima njegovih snaga na ovom prostoru. Polazeći od toga, neprijatelj je do kraja bitke na prostoru Piva — Sutjeska zadržao dve divizije: 118. (bez dva bataljona) od Košura do ušća Sutjeske u Drinu i 7. SS-diviziju na liniji Mratinje — Maglić — Sutjeska; obe frontom prema Vučevu. Za sprečavanje prodora naših snaga koje su nadirale preko Zelengore angažovana je 369. legionska divizija, ojačana još nekim jedinicama.

Posebno je pitanje kako bi se razvijali događaji da je divizija postupila po naređenju Vrhovnog štaba od 7. juna i da li bi se prelaz divizije sa ranjenicima između 10. i 12. juna pozitivno odrazio na rad celine, kao i da li bi time bile stvorene povoljnije mogućnosti samoj 3. diviziji da se sa ranjenicima uspešno probija za Glavnom operativnom grupom.

Razvoj situacije uzeo bi vrlo verovatno drugi tok da je 3. divizija sa ranjenicima uspešno prešla Sutjesku pre njenog konačnog zatvaranja. Ovaj prelaz usledio bi u kritičnoj situaciji proboja jedinica Glavne operativne grupe u zahvatu staze Milinklada — Hrčava — Lučke kolibe — Vrbničke kolibe, a 7. SS-diviziju doveo na Vučevo. Nemačko komandovanje u tom slučaju sigurno ne bi oklevalo da, u vreme kada je 369. divizija bila do kraja angažovana u sprečavanju prodora naših snaga prema severu, usmeri 118. i 7. SS-diviziju prema bokovima i pozadini Glavne operativne grupe kada je kod nje kriza bila dostigla kulminaciju.

Sticaj okolnosti, propusti i kolebanja štaba 3. divizije u traženju rešenja za izlaz iz skoro bezizlazne situacije doveli su i zadržali diviziju na Sutjesci, a herojski juriši njenih jedinica od 11. i 13. juna prikovali dve nemačke divizije na ovom prostoru u najkritičnijoj si-

tuaciji za Glavnu operativnu grupu u celini. Čak ni posle proboja preko komunikacije Foča — Kalinovik, izvršenog 12. juna na pravcu Rataj — Nozdre od strane jedinica 1. proleterske divizije, neprijatelj nije skinuo sa ovoga prostora ni jedan bataljon radi intervencije prema severu.

Istorija ratova beleži primere u kojima su i pogrešne, ali uporno sprovedene odluke donele velike rezultate. Bitka na Sutjesci biće konačno i svestrano proučena tek na osnovu kritički obrađenih dejstava sviju jedinica koje su u njoj učestvovala. Nema sumnje da će i ta obrada i poslednje juriše 3. divizije na Sutjesci uvrstiti u red odlučujućih operativnih faktora naše pobede u ovoj bici.

General-pukovnik u penziji
Rudolf PRIMORAC